

Kotula, Tadeusz

Uzupełnienie do artykułu "Studia nad problemem afrykańskiej annony"

Przegląd Historyczny 49/2, 423-424

1958

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

TADEUSZ KOTULA

Uzupełnienie do artykułu „Studia nad problemem afrykańskiej annony”

Najnowsze badania dostarczyły szeregu wiadomości, które uzupełniają w kilku punktach zagadnienia poruszone w artykule ogłoszonym w poprzednim zeszycie „Przeglądu Historycznego”.

W ostatnich latach wskazano niejednokrotnie na związek zarządu domen cesarskich z dziejami annony. Odkrycie napisu w Tingis wymienającego prokuratora, prawdopodobnie cesarskiego *patrimonium* w II w.n.e., nasunęło przypuszczenie, że w mieście tym znajdowało się biuro zarządu domen. Prokuratorowie tutejsi nadzorowali zapewne zbiórkę i eksport *species annonariae* (R. Thouvenot, „Publications du Service des Antiquités du Maroc“ t. X, 1954, s. 215). Być może dzięki stopniowemu wzrostowi produkcji oliwy w *Mauretania Tingitana*, o którym świadczą olejarnie w Banasa, Volubilis i Sidi Slimane, prowincja ta zaczęła ją w II w. eksportować, częściowo na potrzeby annony (R. Thouvenot, op. cit., t. VI, 1941, s. 98). Powyższe odkrycia wzbogaciły skąpe dotąd wiadomości o administracji majątków cesarskich w Mauretanii. Także i w Numidii było przypuszczalnie więcej ośrodków domen, niż dotąd przyjmowano. H. Pflaum omawiając problem *fusa per Numidiam* (por. przyp. 21 artykułu) twierdzi, że ich biura znajdowały się oprócz Hippo Regius także w Cyrcie i w Lambaesis (H. Pflaum, „Revue Africaine“ 1956, s. 315 nn). Zadaniem urzędników cesarskich w Lambaesis był zapewne nadzór nad dowozem żywności do magazynów wojskowych w obozie III legionu, których położenie starał się określić już R. Cagnat („L'armée romaine d'Afrique“, Paris 1912 s. 510 nn.). H. Pflaum zajął się również genezą i chronologią *tractus Biz...* (por. przyp. 11), w którym widzi niejako zapowiedź utworzenia przez Dioklecjana prowincji Byzacena (H. Pflaum, „Recueil de la Société Archéologique de Constantine“ t. LXIX, 1955/56, s. 118—127). Badania w Leptis Magna, stolicy *regio Tripolitana* (patrz. s. 2), pozwoliły na zidentyfikowanie wielkiego kompleksu magazynów zbudowanych za Septymiusza Sewera w porcie, z którego wywożono do Rzymu trypolitańską oliwę („Fasti Archaeologici“ t. IX, 1954, nr 5274, R. Bartocci ni). Odkrycia te potwierdziły dawniejsze przypuszczenie P. Romanelli co do *horrea* w Leptis Magna (P. Romanelli, „Leptis Magna“, Roma 1927, s. 156). Do wymienionych w artykule *horrea* mauretańskich należy dodać spichlerz w Banasa (*Mauretania Tingitana*), który R. Thouvenot próbuje umiejscowić w pobliżu forum (R. Thouvenot, op. cit., t. IX, 1951, s. 96). O spichlerzu w Jomnium (*Mauretania Caesariensis*) (patrz. przyp. 33) wiadomo dzisiaj na podstawie nowych napisów, że istniał on przypuszczalnie już za Antonina Piusa (M. Leglaj, „Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques“ 1954, s. 151 n.). Wspomniane odkrycia ukazują w nowym świetle udział prowincji mauretańskich

w akcji annony (por. przyp. 44). W związku ze spichlerzami w Mactaris (patrz. s. 6 i przyp. 37) trzeba pokrótce wspomnieć o hipotezie G. Picarda. Uczony ten stara się wykazać, że jednym z zadań organizacji *iuvenes*, którzy w Mactaris zbudowali wzmiankowane *horrea*, było właśnie gromadzenie żywności na potrzeby rzymskiej *annona civica* i *militaris* (G. Picard, „Mactar des origines à son érection en colonie“, Paris 1954, s. 122 nn. Opis *horrea* w Mactaris, tamże, s. 195 nn.).

Referowana w artykule dyskusja na temat znaczenia poszczególnych prowincji eksportujących zboże czy oliwę do Rzymu trwa w dalszym ciągu. Ch. Saumagne w cytowanym artykule o fiskalnej taryfie Walentyniana I oblicza annonę afrykańską w IV w. na ok. 6 mln *modii* zboża (Ch. Saumagne, „Un tarif fiscal au IVe siècle de notre ère“, „Karthago“ t. I, 1950), s. 198 nn. patrz przyp. 123). J. Lambert zajmuje stanowisko w ocenie roli zboża i oliwy afrykańskiej. Podkreśla on, że właśnie w II w.n.e., w okresie intensywnego rozwoju kultury oliwki w Afryce Rzymskiej, Hadrian wziął zdecydowanie w obronę uprawę zbóż, które *cultores Manciani* zaniebdywali faworyzując kultury oliwne bardziej zyskowne przy mniejszym nakładzie pracy (J. Lambert, „Les tablettes Albertini“, „Revue Africaine“, 1953, s. 212). Cesarz nakazywał uprawiać nieużytki *...quae tam oleis autj vineis, quam frumentis aptae sunt* (C. 25943 II 5 n, podkreślenie moje — T.K.). Należy tu zaznaczyć, że polemiczne nastawienie H. Camps-Fabrer w jej monografii o oliwie afrykańskiej spowodowało właśnie — niezamierzone, gdyż autorka sama widzi ten błąd u innych („L'olivier et l'huile dans l'Afrique romaine“, Alger 1953, s. 36) — zepchnięcie zboża na dalszy plan. Liczne napisy wymienione przez nią jako dowody eksportu oliwy zapewne w nie mniejszym stopniu odnoszą się do zboża (tak np. *stationes* w Ostii, CIL XIV 4549, wśród nich skrót na mozaice, który sama Camps-Fabrer rozwiązuje *s(tatio) n(egotiatorum) f(frumentariorum) c(oloniae)*, tj. Curubis, op. cit., s. 76. Do prefekta annony w CIL VI 1620 zwracają się zarówno *mercatores oleari*, jak i *frumentari*). Po założeniu Konstantynopola niemal wyłączną ostoją annony zbożowej była dla Rzymu Afryka. Wydaje się, iż autorka powinna była tu wstępnie, przed przystąpieniem do właściwego tematu, silnie podkreślić ten stan rzeczy. Pominięcie go przesłania rzeczywiste proporcje na niekorzyść afrykańskiego zboża, które późnorzymski poeta nazwał jedyną nadzieją (Claudian, De bello Gild. 62 n.).

W związku z C. 15668, napisem dotyczącym *annona militaris*, A. Berthier podaje, że pełny tytuł kolonii *Sicca Veneria* nie występuje w epigrafice przed Kommodusem (A. Berthier, „Recueil de ... Constantine“ t. LXVIII, 1953, s. 184; por. przyp. 108). Napis CIL V 5036, dowodzący obok źródeł egipskich rozciągania się nowego podatku na różne części imperium, pochodzi prawdopodobnie z czasów Septymiusza Sewera (D. van Berchem, „Annona militaris“, s. 152).